

М. Бедрій

Україна

Львівський національний університет імені Івана Франка

Науковий керівник – к.ю.н., доц. І. Бойко

МОВА СУДОЧИНСТВА НА ТЕРИТОРІЇ ГАЛИЧИНИ У СКЛАДІ АВСТРО-УГОРЩИНИ

Коли йдеться про такі поняття, як мова, народ, культура, то ми розуміємо, що всі вони пов'язані між собою. Існує тісний зв'язок між мовою та національною свідомістю. Формами, в яких знаходять вираження всі витвори людської свідомості, є слова, словосполучення й речення. Початок формування мови збігається зі становленням людського суспільства, коли в людей виникла потреба щось сказати одне одному. Для народів, які не мають своєї держави, мова є чи не єдиною об'єктивною ознакою їх існування. У такому становищі століттями перебував і український народ.

Про спорідненість любові до української мови та прагнення повернути свою державність добре знали вороги нашого народу. Російська імперія найбільш жорстоко ставилась до нашої мови. У судовому процесі фігурувала винятково російська мова. Дії цього уряду зайшли настільки далеко, що Австро-Угорщина порівняно з Росією виглядала країною міжетнічної злагоди та національного благоденства. Валувєвський циркуляр 1863 р. встановив заборону україномовного друку. Його доповненням став Емський акт 1876 р., який передбачав ще більші обмеження культурних прав українців. Заборонялось ввозити на територію Російської імперії з-за кордону українські книжки, видавати оригінальні твори українською мовою та українські переклади з російської та інших мов, не дозволялися театральні вистави українською мовою [4, с.116, 117].

Щодо Австро-Угорщини, то тут не було таких жорстких заборон для використання української мови. Цей колонізатор був доволі ліберальним щодо неї, однак польська еліта, керуючись притаманними їй шовіністичними поглядами, робила усе, щоб не допустити розвитку неприйнятної для неї української культури. Вона використовувала для цього свій адміністративний вплив на галицьких землях. У різних сферах державного життя шляхта створила непробивні бар'єри для української мови.

Мова судочинства на території Галичини завжди була питанням цікавим, складним і дискусійним. На початку встановлення австрійської влади на цих землях, зокрема актами і рекомендаціями імператриці Марії-Терезії протягом 1772 – 1774 років, за судами було закріплено як офіційну латинську мову. Ситуація змінилась унаслідок реформ її спадкоємця, імператора Йосифа II – генія, задуми якого вважались надбанням уже нової епохи. На жаль, вони не були цілком втілені у життя внаслідок відсутності ефективних механізмів реалізації настільки масштабних реформ.

За його указом від 1790 р. мала бути введена замість латинської – німецька на пост офіційної мови судочинства. Передумовою видання цього акта було імператорське розпорядження 27 березня 1788 р. Воно оголосило: «Як остаточний термін для впровадження німецької мови у користування в судах Галичини встановлюється день 1 листопада 1790 р.; від цього дня ні суддя, ні адвокат не може отримати свою посаду без знання німецької мови». Такий крок був сприйнятий з обуренням місцевими привілейованими соціальними групами, тобто польською шляхтою. Об'єднавши сили із угорськими магнатами, вони створили сильну опозицію імператору та його однодумцям. Як у політичній, так і в правовій сфері почалась справжня війна між цими двома могутніми коаліціями. Основним “театром цих військових дій” стала Галичина. Політичні інтриги стали звичним явищем там, де політика зовсім недоречна, тобто в системі правосуддя. Здавалося, такий дріб'язок – як мова судового процесу, а викликала настільки гостре протистояння між найпотужнішими політичними силами Австрійської імперії. Найгіршим у цьому конфлікті було те, що власне мова корінного і переважаючого за кількістю населення Галичини узагалі не враховувалася. Українці були приречені спостерігати за спором двох еліт – австрійської та польської, двох мов – німецької і польської – за право вирішувати їх долю у суді.

Наслідком цього протистояння було те, що указ 1790 р. так і не вступив у дію. Законодавець вирішив не заторкувати це болюче питання, щоб не активізувати конфлікт знову. Неймовірно, але вплив у державі польської шляхти був настільки великим, що їй вдалося скоригувати волю самого імператора. Таким чином, був штучно створений законодавчий вакуум закріплення офіційної мови судового процесу на території Галичини. Це явище, звичайно ж, негативно позначалося на роботі судової системи. Проте з будь-якої ситуації завжди є вихід. На допомогу законодавчій владі прийшла судова, яка своєю практикою відповідно до вимог часу формувала тенденції та вирішувала конкретні справи найбільш зручною для себе мовою.

На цей час на території Галичини діяли 3 крайові суди, 5 кримінальних судів і 97 міських магістратів, які також здійснювали судочинство. Крім того, залишилось 127 домінікальних судів, які поділялись на юстиціарні та мандаторні. Магістрати, крайові та кримінальні суди вживали при розгляді справ латинську мову. Отже, вони продовжували дотримуватись імператорських актів ще з 1774 р., які в тогочасних умовах не відповідали вимогам часу. Домінікальні вживали польську або німецьку мову.

Імператорський лист 18 лютого 1826 р. встановив остаточно офіційною мовою німецьку. У той же час, побоюючись негативної реакції польської еліти, центральна влада надіслала запит місцевій крайовій, щоб та дала оцінку таким нововведенням. Місцева влада Галичини, що представляла інтереси польської шляхти, висловила на це свої заперечення, тому розпорядженням імператора 3 вересня 1830 р. було встановлено, що все-таки мовою судочинства буде німецька, але перед адвокатами і суддями ставилася вимога володіти латинською, німецькою і хоча б однією слов'янською мовою. Це був компроміс, який був на руку центральній австрійській владі, а не місцевій польській.

Остання ж була невдоволена таким розвитком подій, однак у той історичний момент була не в стані йому результативно чинити опір. Про втрату міцності її позицій свідчив хоча б той факт, що кількість судів, що вживали у розгляді справ німецьку мову, постійно зростала. Польська шляхта збирала сили і чекала сприятливих умов.

Найвищий орган управління судами (Oberste Justizstelle), відомий в Австрійській імперії своїм консерватизмом, кількаразово рекомендував і надалі використовувати у судах латинську мову. Про це зазначалось у його декретах від 25 лютого 1831 р. і 10 травня 1833 р. Таким чином, латинська мова частково відновила свою колишню популярність у судочинстві. У 1840 р. львівська єврейська громада внесла клопотання до імператора про впровадження німецької мови у львівських судах, у яких доволі часто фігурувала польська. Звернення цієї громади стосувалося передовсім питання мови у міському магістраті, а конкретно – табулярних справ. Подане клопотання було відхилено рішенням Віденського апеляційного суду від 11 травня 1840 р., оскільки воно не могло бути по своїй суті направлено імператору.

Скориставшись революційними подіями 1848 р., польськомовні чиновники вдалися до наступу. У цьому році Львівський крайовий суд видав ухвалу, за якою фактично закріплював офіційний статус у суді за польською мовою. З того часу австрійська центральна влада намагалась повернути у суди німецьку. Їй усіляко протидіяла місцева влада, для якої була звичнішою польська. Нарешті, від юристів-представників української громади у 1848 р. надійшло прохання у Відень про надання рівної значимості у судовому процесі українській мові поруч з німецькою та польською. Віденський апеляційний суд відхилив його [6, с.125 – 127].

Таким чином, у даний історичний період у протистояння за право бути присутньою у судовому процесі між двома мовами колонізаторів втрутилася і мова народу. Шансів на перемогу в неї було небагато. Її інтереси не мали забезпечення адміністративним ресурсом, якого протягом усього перебування Галичини у складі Австро-Угорщини було вдосталь у розпорядженні німецької мови, а після перебудови адміністративного апарату в 1848 р. з'явилося і в польської мови. У цьому ж році велося листування з президентом Львівського апеляційного суду про ведення судочинства тільки польською і німецькою мовами.

Ця напружена ситуація між мовами в судах Галичини була дещо вирішена розпорядженням імператора у 1852 р. Згідно з його основними положеннями, польська й німецька мови у судовому процесі були рівноправні з переважанням на користь німецької. Крім того, позови у суд могли подаватись і українською мовою, але її слід було записувати латинськими літерами. Отже, українські юристи все ж таки домоглися певного успіху [6, с.127,128].

Декретом міністерства справедливості від 6 грудня 1857 р. встановлювалося, що висновки прокурора й адвоката у кримінальних справах повинні складатися німецькою мовою. Це був новий етап ствердження німецької мови як офіційної у судочинстві, який відбувався на фоні проведення судових контрреформ в Австрійській імперії. Згідно з розпорядженням міністерства

юстиції Австрії від 9 липня 1860 р. судочинство в суді мало проводитися мовою, якою подано до суду прохання або усну заяву до протоколу. Якщо дві сторони у процесі користувалися різними мовами, то суд виносив ухвалу, якою встановлював мовою ведення розгляду справи мову сторони, яка скоріше звернулася з цим проханням [2, с.163]. Це розпорядження внесло позитивний демократизм у мовне питання.

У 1867 р. Австрійська імперія була трансформована у Австро-Угорщину. Імператорська влада змінила свою політику щодо поневолених народів. В її основу був покладений принцип “розділяй і володарюй”, придуманий ще давнім Римом. Польській нації була дана повнота влади на території Галичини, щоб ефективніше керувати волелюбними українцями. Не винятком був і суд, не винятком була і мова судочинства.

Цікаво, що Найвищий Віденський трибунал переважно більшість своїх рішень видавав двома мовами – німецькою і тою, що стосувалася відповідної території. Польська мова у судах Галичини стала майже непорушною. Міністерство справедливості своїм рескриптом від 10 грудня 1869 р. рекомендувало усім судами Галичини в процесі листування з органами і посадовими особами австрійської центральної влади вживати німецьку мову.

Конфронтація трьох мов та їх ролей у судовому процесі була завершена 5 червня 1869 р. найвищою спільною постановою одразу кількох австрійських міністерств. Вона оголосила польську мову офіційною мовою судочинства. Інтереси української мови узагалі не були враховані [6, с.128 – 134]. У цих історичних умовах важко було розраховувати на більш сприятливе для українців вирішення конфлікту. Аналогічною була ситуація в усіх сферах державного життя Австро-Угорщини. Щодо судового процесу, то українська мова залишилась лише на рівні повітових судів.

Повітові суди були судами першої інстанції і діяли у складі одного (повітові) або трьох суддів (повітові колегіальні). Повітові суди розглядали справи про проступки і цивільні справи; повітові колегіальні суди – деякі цивільні справи і справи про злочини, які за підсудністю не відносились до судів присяжних. Ці суди поширювали свою діяльність на делька судових повітів, які входили до одного адміністративного повіту [3, с.58,59].

Не слід думати, що повітові суди були тим правовим інститутом на території Галичини, у якому завжди і цілком вживалася українська мова. Ситуація щодо її використання в цих судах була також складною і потребує додаткового висвітлення. Відомо, що в Австро-Угорщині повітові суди могли відправляти судочинство не лише державною мовою, а й тою, що була приманна тій місцевості, де державної мови не знали. Проте існувала норма, що рішення в таких випадках повинні бути записані українською. У разі, якщо в повітовому суді рішення виносилося польською мовою, то до нього додавався переклад українською. З цією метою при повітових судах працювали перекладачі.

У 1876 р. сенат дав роз’яснення, за яким подання і скарги могли вноситись у повітові суди місцевою мовою, а через десять років змінив свою думку і

постановив, що усі письмові матеріали судової справи мають бути складені державною мовою [7, с.708 – 710].

Слід віддати належне австро-угорській владі, яка час від часу враховувала інтереси своїх національних меншин. Це був крок логічний, який на певний період забезпечив доступ до суду (принаймні повітового) кожного жителя держави. Загалом, українська мова все-таки зазнавала величезних обмежень, адже її незначна свобода у сфері правосуддя допускалась лише на рівні повітових судів.

Отже, з 1 жовтня 1869 р. державною мовою у судах і прокуратурі, як і в управлінні, була польська. Всупереч статті 19 конституції Австро-Угорщини 1867 р., яка формально визнавала: «Всі народи держави рівноправні, й кожен народ має право берегти й розвивати свою національність та мову. Держава визнає рівноправність усіх вживаних у краї мов у школі, уряді та приватному житті», українська мова відверто ігнорувалась. Такою була основна риса цієї конституції – декларативність основних демократичних принципів. Щоправда, закон надавав право звертатися до суду на рідній мові, але практичного значення це не мало, особливо в умовах Східної Галичини [5, с. 53].

Коли Галицьке намісництво у листуванні зі своїми мешканцями вжило латинський алфавіт, то за скаргою українців Державний Трибунал у Відні 25 квітня 1882 р. висловився, що дії намісника грубо порушують ст. 19 Конституції від 21 грудня 1867 р.

На засіданні галицького сейму 18 листопада 1890 р. на ім'я урядового комісара при крайовому сеймі у Львові була подана інтерпеляція, в якій говорилося, “українська мова в установах і судах Східної Галичини просто ігнорується”, і на підтвердження цього наводився ряд фактів. Голова Золочівського окружного суду Міхальчевський своїм розпорядженням від 22 липня 1890 р. наказав усі записи у ґрунтових книгах робити тільки польською мовою, хоча відповідні заяви могли бути написані українською. Суддю Підбузького повітового суду (тепер – Львівської області) Реваковича було притягнуто до дисциплінарної відповідальності за те, що він розпорядився робити записи у ґрунтових книгах та заяви українською мовою. Далі вказувалося, що Золочівський і Перемишльський окружні суди, незважаючи на те, що обслуговували переважно українське населення, писали протоколи, вели судові слідство і виносили вироки тільки польською мовою, а Золочівська прокуратура ніколи не складала обвинувальних висновків українською. Інтерпеляція ця залишилася без відповіді, про що свідчить її поновлення через два роки на сесії сейму 1892 р., коли ще раз було підкреслено, що органи правосуддя, прокуратури та юстиції на всій території Східної Галичини протягом 1891 р., як і попередніх, не склали жодного процесуального документа українською мовою, хоча в окремих повітах українці становили понад 88% всього населення. У 1901 р. група депутатів подала інтерпеляцію міністру юстиції, в якій підкреслювалося, що, незважаючи на його накази від 9 липня 1860 р., 9 червня 1891 р. і 28 червня 1894 р., записи в ґрунтових книгах в усіх судах Східної Галичини робляться лише польською мовою [5, с.53, 54].

Суддями та іншими працівниками судів Австро-Угорщини на території Галичини були переважно поляки. Вони ворожо ставилися до присутності мови нашого народу на будь-якій стадії судового процесу. На всіх стадіях кримінального процесу вважалося за честь для кожного поляка нехтувати правами українських підсудних, підозрюваних, а також політичних в'язнів на користвання ними своєю материнською, українською мовою [2, с.163 – 164]. Цивільний процес у цьому питанні нічим не відрізнявся від кримінального. Українці у судовому апараті Галичини становили майже 30%. Головним чином, їм належить заслуга присутності української мови у судовому процесі.

У зв'язку з цим цікаво згадати про книгу Я.Перацького, присвячену справі мови у східногалицьких судах і органах прокуратури, що вийшла у Львові в тому ж 1911 році. Автор, суддя крайового суду, не вважаючи українців народом, а лише плем'ям, що стоїть в історичній системі значимості нижче поляків за своїм соціально-економічним і культурним розвитком, та спираючись на авторитет інших тодішніх науковців і насамперед на професора Львівського університету С.Стажинського, робить висновок про те, що питання мови в Галичині вправі регулювати тільки крайовий сейм.

Однак оскільки сеймом це питання врегульовано не було, то Перацький пішов у своїх розсудах ще далі. Посилаючись на проголошену чинною конституцією незалежність суддів і відокремлення суду від адміністрації в усіх інстанціях, він стверджував, що суддя самостійно повинен вирішувати питання, яка мова вживатиметься в судовому процесі. Як не дивно, але автор тут же висловив своє глибоке обурення навіть з приводу того, що судді-українці розмовляють по-українськи з технічними судовими працівниками української національності [5, с.54, 55]. Прикро, але думку судді крайового суду Перацького поділяла переважна більшість людей на всіх щаблях державної влади.

Австрійське законодавство про мову судочинства було досить демократичним, однак на практиці чиновники і судді, більшість яких були поляками, керувалися власним переконанням, а не законом. Це було головною причиною мовного безправ'я українців-суб'єктів судового процесу. У Російській імперії становище української мови у судочинстві було набагато гіршим, адже вважалося, що вона є діалектом російської. Натомість ЗУНР, яка була створена внаслідок розпаду Австро-Угорщини, здійснювала реальну турботу про національну рівноправність, гарантування усім національним меншинам тих прав, які були в українців [8, с.356].

Україна, формуючи в умовах сьогодення інститут державної мови, а також принцип національної мови судового процесу, врахувала досвід, вироблений у минулих століттях. На базі цього досвіду були прийняті й повинні прийматися нормативно-правові акти з цих питань. Це неодмінна запорука вдалої побудови процесуального законодавства сучасної української держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Домбрачевський Р. За право мови // Ювілейний альманах Союзу адвокатів у Львові. – Львів: СУА, 1934. – С. 170-255.

2. Гловацький І. Ю. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921 – 1939 р. р.). – Львів: Тріада Плюс, 2003. – 348 с.
3. Кульчицький В.С., Бойко І. Й., Настасяк І. Ю., Мікула О. І. Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини. – Львів: Тріада Плюс, 2002. – 89с.
4. Кульчицький В.С., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. – К.: Атіка, 2001. – 320 с.
5. Кульчицький В. С. Державний лад і право в Галичині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. – Львів, 1965.
6. Hillbricht K. O języku sądowym w Galicji // Prawnik. – Lwów, 1871. – R. II. – №30. – S. 125-134.
7. Napiorkowski A. Język w sądach gminnych // Gazeta sądowa. – Warszawa, 1905. – R. XXXIII. – № 3. – S.708 – 711.
8. Тищик Б. Західноукраїнська Народна Республіка (1918 – 1923). Історія держави і права. – Львів: Тріада Плюс, 2004. – 392 с.

SUMMARY

The article is devoted to the language of the judiciary on the territory of Galicia under the Austro-Hungarian Empire. The author examines Austro-Hungarian legislation concerning the language of the judiciary in Galicia in the IX century. It is concluded that the legislative provisions concerning the above mentioned issues were democratic and dispositive ones, inasmuch as the practice of their realization was negative as for the population of Galicia

Key words: Austro-Hungarian Empire, Galicia, language of the judiciary, Ukrainian, Polish, German, Latin.